

L'US DE LES DADES EPIDEMIQUES DEL MANUAL DE NOVELLS ARDITS

Francesc RIBAS i PUNTI

En l'escrit present fem un repàs dels diversos criteris amb els quals, al llarg del temps, s'han examinat i seleccionat les dades epidèmiques contingudes en el "Manual de novells ardits", més conegut com a "Dietari de l'antic Consell de Cent barceloní".

Aquest "Manual" o "Dietari" de notícies relatives principalment a les actuacions del Consell de Cent que comportaven alguna despesa, n'inclou lògicament de relatives a les epidèmies patides per la ciutat, la majoria de les quals foren de glàbola o pesta bubònica, i també a les que es temia que la poguessin afectar.

El canvi de l'antiga mentalitat historiadora subjectiva i altisonant cap a la tendència a estudiar directament les fonts documentals, propulsà l'edició del "Dietari" per part de l'Ajuntament de Barcelona, començada en 1892, interrompuda en 1923, represa en 1965, i acabada en 1975, amb un total de XXVIII volums que comprenen notícies des de l'any 1390 fins al de 1714, redactades pel racional o cap de comptabilitat de les finances municipals.

D'ençà de l'epidèmia escaiguda en 1457 fins a la dels anys 1589-1590, i llevat de dues d'intermèdies, les dels anys 1465-1466 i 1507, el "Manual" consigna les dades demogràfiques quotidianes obtingudes mitjançant la cerca. L'explicació d'aquest mot ve donada com a notícia del dia 10 de març en començar a fer-se la cerca de l'any 1530:

En aquest dia los honorables consellers essent Certificats que en la present ciutat se sten lo flagell... de pestilencia: ..., deslberaren de fer fer la cerca en la forma acostumada ço es que lo correu de la Ciutat va per la seu e parrochias de la present Ciutat a hora de vespres y ha relacio dels qui en aquell dia se son soterrats de peste y de altre mal deixant apart los quis morian en lo hospital general de la present Ciutat qui no entren en lo nombre de la relacio, y lo nombre dels bateix: E comença lo dia present com es y sera continuat... (1)

Això vol dir, doncs, que si en temps de pestilència era acostumat de no comptar els qui es morien a l'Hospital General, el de Santa Creu, les mortalitats reals encara serien més elevades que els enregistrades en el "Dietari".

De l'epidèmia dels anys 1475-1476 tan sols són consignats en el "Manual" els morts de pesta. El mateix succeeix amb l'epidèmia de 1589-1590, llevat dels morts d'altre mal, començats a comptar des del 10 de novembre, quan la pesta ja anava de baixa.

D'aquesta darrera epidèmia també cal dir que ultra el total o totals dels morts quotidians també consta en el "Dietari" el seu detall per parròquies, amb la inclusió, a part i com si en fos una més, dels morts a l'Hospital General, contràriament a allò que acabem de veure manat i acostumat de practicar en 1530. I el "Dietari" encara consigna uns altres desglossaments que corresponen als morts als convents de Sant Francesc de Paula i dels Angles Vells, els quals aleshores eren convertits en hospitals d'empestats.

D'altra banda, el "Manual" també consigna les tres sumes mensuals d'un trimestre de les epidèmies dels anys 1457 i 1501, allà on de les epidèmies de 1530 i 1558 tan sols dóna les sumes dels morts empestats, tant totes les mensuals com les totals epidèmiques.

L'any 1608 els Consellers de Barcelona nomenaren síndic, representant de la ciutat a les corts, el notari Esteve Gilabert Bruniquer, i li encarregaren oficialment de fer una recopilació, extractada i fàcilment consultable, de tots els antecedents i disposicions pertocants als privilegis i cerimonials de la ciutat. Bruniquer, que particularment ja havia començat a fer aquesta feina quan amb anterioritat exercia el càrrec de racional, aviat enllestí una "Rubrica", en llatí dels privilegis, la qual va anar actualitzant. I en 1614 terminà la redacció d'una altra rúbrica, en català, del "Ceremonial" dels Consellers, del "Regiment" de Barcelona, i de coses memorables de la ciutat, per la qual obra Bruniquer fou gratificat i, alhora, també fou encarregat d'anar-la completant. Quan Bruniquer morí en 1641 el recull arribava al 1618. En la darrera dècada del segle XVIII dos notaris successius foren encarregats de continuar i completar el "Ceremonial", el qual arriba fins al 1714 i és conegut com a "Rúbriques de Bruniquer". Aquestes presenten les notícies del "Dietari" resumides amb claredat, veritat i concisió; classificades en 104 capítols temàtics, i cadascun disposades per ordre cronològic (2).

El capítol LXX de les "Rúbriques", titulat "Pestilencieas, y cosas tocants à la salut", conté notícies epidèmiques, sense xifres de les cerques, des de l'any 1333 fins al 1712. Tot seguit de la notícia d'aquest any el capítol continua amb unes quantes més notícies epidèmiques, principalment de caire religiós, des de l'any 1452 fins al de 1631 (3).

Les dades relatives a processons per motiu d'epidèmia figuren en el capítol XV: "Profesons de gracias, ..., o per necessitats", en el qual les notícies també són donades cronològicament en dues tandes successives (4). I encara, algunes dades epidèmiques del capítol de "Pestilencias" també consten en el capítol XLII:

"Iglesias, capellas y monastirs", o en el capítol següent, XLIII: "Reliquias ..., y honra de festes, è Imatges de Sants" (5).

Per bé que les "Rúbriques de Bruniquer" no foren editades fins els anys 1912-1916, en cinc volums, les dades del capítol de "Pestilencias" damunt dit pogueren ésser divulgades força abans, perquè l'obra d'Antoni de Capmany "Memorias historicas ... de Barcelona", en el quart i últim tom, imprès en 1792, inclou l'article:

Compendio historico y cronologico de las pestes, contagios, y epidémias que han acaecido en la Ciudad de Barcelona, desde mediado del siglo XIV hasta el presente, extractado del capítulo LXX de los libros de la "Rubrica de Bruniquer", que se guardan en el Archivo de la Secretaría del Ayuntamiento, en los quales están por indice razonado todos los acuerdos del antiguo Magistrado Municipal (6).

Tal "Compendio" resulta ésser una traducció al castellà, unificada cronològicament des de 1333 a 1712, de gairebé totes les notícies del capítol esmentat, del qual tan sols unes poques són resumides, i amb la intercalació d'algunes notes relatives a mortaldats, extretes del "Diari de Ramon Vila". La darrera "Nota", posada a seguit de 1521, aparenta referir-se a aquest any (7), i en el recull següent és presa com a tal, quan en realitat correspon a la pesta de l'any 1530.

Una dècada després del llibre de Campnay, en 1803, el llicenciat Joaquín de Villalba, en el pròleg de la seva "Epidemiologia española, ó Historia de les epidèmies escaigudes a Espanya", justifica el

..., porque trasladamos las ridículas extravagancias de algunos de nuestros escritores;

quan opina:

..., ¿por qué no se han de referir los hechos de cualquier ciencia ó arte como son en sí? ¿...? El historiador imparcial debe dar noticia de todos los sucesos que encuentra sobre la materia que forma su principal objeto: ...

... él es un testigo público, y á la finalidad de un testigo pertenece no callar nada.

..., su empleo no es el de juez, sino el de relator; el qual, despues de un exacto informe, puede dexar la sentencia al juicio de sus lectores (8).

I consegüent amb aquest criteri de compilar imparcialment, Villalba intercala en la seva obra gairebé totes les notícies epidèmiques de Barcelona divulgades per Capmany, el qual cita.

En canvi, mig segle després, en 1854, Andreu Avel·lí Pi i Arimon, en "Barcelona antiga y moderna", contradia el parer i la conducta de Villalba amb un contundent judici negatiu:

"Enfermedades epidémicas". Las noticias que se encuentran en los archivos de Barcelona sobre las epidemias padecidas en esta ciudad en varias épocas, no merecen artículo especial, porque tienen muy poco valor para la historia y ninguno para la Medicina. Por lo común recuerdan que en tal año reinó una enfermedad epidémica que casi siempre se limitan á designar con los nombres de "peste, pestilencia, contagio, epidemia, gran mortandad, muertes repentinas, landre", etc. añaden algunas veces el número de personas que fueron víctimas, datos vagos y acaso no bastante exactos y concluyen refiriendo alguna de las providencias adoptadas por el gobierno para alijerar el público conflicto. Renunciamos, pues, á emprender esta tarea inútil, y nos ceñimos á notar, respecto á algunas de dichas noticias, las circunstancias mas dignas de atención por el interés ó curiosidad que presentan (1).

(1) Pueden verse las mas de dichas noticias en el "Apéndice" ... de las "Memorias" de Capmany, ..., reunidas en el artículo titulado: "Compendio histórico y cronológico de las pestes, ..., de Barcelona, ..., extractado del capítulo LXX de la Rúbrica de Bruniquer", etc. (9)

Les notícies de Bruniquer seleccionades corresponen a deu anys distints, i dues més són posteriors. Donades impreses en lletra molt menuda, completen l'espai d'una pàgina juntament amb el paràgraf i la nota transcrits. En les dades corresponents a l'any 1466 Pi i Arimon restableix el nom del portal "del Orbs", traduït "de los huerfanos" en les "Memorias" de Capmany.

A la darrerria del segle XIX, de 1896 a 1900, el metge gironí Manuel de Chía va anar publicant, en números saltats del "Boletín" del Col·legi de Metges local, una documentada "Contribución á la Epidemiología histórica de la provincia de Gerona", impresa a part l'any 1901. En el text o en notes a peu de pàgina van incloses paral·lelament citacions i notícies epidèmiques relatives a la ciutat de Barcelona, extretes principalment de la "Rúbrica de Bruniquer", quan aquesta obra encara era inèdita, i

..., de los otros documentos del archivo municipal de Barcelona que he podido consultar (10)

Un dels "otros documentos" és el "Dietari" del Consell. Chia també cita les "Memorias históricas" de Capmany, de les quals, com va fer Villalba, devia prendre la mortaldat que atribueix a l'any 1521, corresponent al de 1530.

L'any 1907 fou publicada la Memòria dels Drs. Jaume Ferran, Frederic Viñas i Cusi i Rossend de Grau "La peste bubònica", sobre l'epidèmia escaiguda en 1899 a Porto, on aquells anaren comissionats per l'Ajuntament de Barcelona. La Memòria va seguida d'un "Complemento", signat l'any 1900, consistent en la ponència del Dr. Viñas "Datos històrics" de les epidèmies de pesta escaigudes a Barcelona i "Medidas adpotadas" pel Consell de Cent per a prevenir-les i combatre-les. L'estudi és elaborat a partir dels documents de l'Arxiu Municipal, principalment el

..., "Manual de Novells Ardits" ó "Dietari del Antich Consell Barceloni", libro en que diariamente el Escribano del racional de la casa de la ciudad, hacía anotación de los hechos más culminantes. De este "Dietari" proceden muchísimos de los datos consignados en los presentes apuntes històrics (11).

Amb tot i que l'estudi de Viñas no és exhaustiu del "Dietari", resulta ésser molt més extens, més de dues-centes pàgines, i més detallat que el capítol epidèmic de Bruniquer. I en consonància amb la segona part del títol són especificades les mides preses pel Consell de Cent en cada cas, sobre el conjunt de les quals resumeixen els autors:

Con lo expuesto, á pesar de la deficiencia de nuestra labor, nos creemos autorizados para sentar una afirmación que con seguridad no invalidarán investigaciones mas minuciosas y completas: la de que hace ya siglos en Barcelona se adpotaban prácticas y procedimientos de previsión cuya bondad y eficacia hoy, en pleno período de progreso científico, los sabios más eminentes abonan y proclaman (12).

Els "Datos històrics" també presenten la novetat de reunir en un quadre sinòptic per a cada epidèmia els resultats de la cerca continguts en el "Manual". Els quadres de Viñas consignen les xifres diàries de cada mes disposades en tres columnes, corresponents a les tres distincions de la cerca: morts de pesta, morts d'altre mal, i bateigs, per bé que sense sumar ni obtenir els totals mensuals ni l'epidèmic respectiu, la qual cosa ja hem vist que sí que fa algunes vegades el "Dietari".

L'any 1936, en l'article 'Barcelona, "Bills fo mortality" and pupulation, 1457-1590', Robert S. Smith publicà tres taules, una per a cada grup, amb totes les sumes mensuals de les xifres de la cerca detallades en el "Dietari", i també una altra taula amb els totals dels morts de pesta de les epidèmies inventariades. D'altra banda, a partir dels totals dels altres morts, dels dels bateigs, i de dades de la població, Smith dedueix suposades xifres de mortalitat i de natalitat normals, així com també percentatges de mortalitat d'aquelles pestes (13).

L'any 1962, Pierre Vilar en "La Catalogne dans l'Espagne moderne", quan estudia l'esfondrament de la potència de Catalunya en la segona meitat del segle XV, recull els totals donats per Smith dels morts de pesta de cada epidèmia i, amb reserves, les xifres de mortalitat estimada (14).

Pel seu cantó, en 1965, Jordi Nadal en "La población española", quan estudia els efectes de la pesta sobre la demografia catalana, presenta un altre quadre-resum dels morts de cada epidèmia, elaborat a partir de les taules de Viñas, i on també inclou els totals, omesos per Smith, de les pestes de 1465-1466 i 1507, sense cerca, de les quals tan sols eren coneguts els totals mensuals, també recollits per Viñas.

Comparant els totals de Smith amb els de Nadal tan sols en trobem dos d'iguals: els corresponents a les pestes de 1475-1476 i 1494. I per bé que segons Nadal mateix:

Nuestras cifras difieren poco de las obtenidas, del mismo "Dietari" por R.S. Smith, ... (15)

Algunes diferències depassen el mig centenar. Els dos totals iguals damunt dits, juntament amb d'altres sis dels donats per Nadal, són efectivament resultants de sumar les columnes dels morts empestats dels quadres de Viñas. Però, comparant les xifres diàries donades per aquest amb les reportades pel "Manual", trobem que en la transcripció de les xifres romanes del "Dietari" a les xifres aràbigues de Viñas s'han escolat algunes errades, (I) que per un cantó són totalment ignorades per la llista de les "Erratas" de "La pesta bubónica", i per un altre són causa immediata que resultin erronis els totals epidèmics afectats obtinguts per Nadal.

D'altra banda, també hem trobat que són erronis alguns dels totals mensuals dels morts empestats donats per Smith. (II) I consegüentment també resulten erronis els totals epidèmics corresponents.

I encara més errades. Alguns totals mensuals donats pel "Manual" no són coincidents amb els totals obtinguts en fer les sumes respectives. (III).

Un quadre-resum dels morts de pesta més acostat a les dades del "Dietari" imprès es pot basar en els períodes recollits correctament en el quadre de Nadal, i en els totals del quadre de Smith, tot rectificant-ne cinc i afegint-hi els dos innovats per Nadal. El quadre resultat és aquest:

Morts de pesta a Barcelona, 1457-1590

Anys	Durada	Morts
1457	15 maig- 5 desembre	3090
1465-1466	octubre 65 - juliol 66	3805
1475-1476	10 agost 75 - 3 octubre 76	2116
1483	15 març - 23 setembre	1397
1489-1490	5 novembre 89 - 7 setembre 90	3755
1494	13 juny - 3 octubre	579
1497	20 juliol - 10 octubre	66
1501	4 maig - 30 novembre	2619
1507	febrer - juny	3448
1515	4 juny - 25 octubre	997
1520	30 maig - 10 setembre	1519
1530	10 març - 16 juliol	6250
1558	17 gener - 5 agost	4107
1589 - 1590	1 juliol - 7 gener	11782

L'any 1975, en "Les hommes et la peste", Jean-Noël Biraben estudia "La peste, facteur démographique" en un subcapítol en el qual inclou l'article de 20 pàgines "L'exemple de Barcelona", on l'autor comença manifestant allò que més que una opinió subjectiva és una realitat inqüestionable: la importància cabdal de la documentació de Barcelona:

Il est vraisemblable que plusieurs villes italiennes possèdent des documents permettant une étude démographique détaillée de la peste dès le 15e siècle, mais une telle étude resta à faire. Pour cette période ancienne, seule la ville de Barcelone offre une documentation suffisamment complète et détaillée et surtout publiée. Plusieurs chercheurs ont déjà analysé cette source,...

amb referència a Viñas, Smith i Nadal,

... mais ces travaux nous ont paru susceptibles de quelques nouveaux développements et en particulier de permettre une approximation valable de l'incidence du facteur peste sur la population d'une grande ville depuis la Peste Noire en 1348 jusqu'à la dernière en 1653. (16)

L'estudi resumeix l'evolució de les epidèmies de pesta de Barcelona, a partir dels "Datos históricos" de Viñas; inclou diverses taules demogràfiques, amb referències de Smith; representa en 14 gràfiques la mortalitat de cadascuna de les epidèmies escaigudes des de 1457 fins a 1589, i es completa amb un quadre demogràfic de conjunt.

Com a colofó del nostre repàs bibliogràfic hem d'afegir que alguns autors mèdics han estudiat epidèmies determinades a partir principalment del "Manual". Així, en 1901, Frederic Viñas i Cusí, damunt dit, la glànola de mitjan segle XVII; (17) en 1925, Josep Maria Roca i Heras la glànola de 1589; (18) en 1967, Manuel Carreras i Roca també la pesta de mitjan XVII, (19) i en 1981, Josep Maria Massons i Esplugas la grip de 1580. (20)

Taules

I. Morts diaris de pesta, segons Viñas

		Diu	Deu dir (xifres del Dietari)	
1457	15 maig	0	3	
1457	10 juliol	23	29	
1457	1 desembre	1	0	
1457	3 desembre	0	1	
1483	1 juliol	7	17	
1490	6 maig	28	29	
1490	13 juny	48	38	
1490	17 juny	67	47	
1490	25 juny	39	49	
1490	14 agost	3	8	
1497	11 juliol	0	2	
1501	27 juliol	21	29	
1501	6 agost	18	28	
1515	18 juny	7	-	(il·legible)
1515	19 juny	10	-	(il·legible)
1514	28 juny	-	7	
1520	1 agost	8	9	
1520	15 agost	1	6	
1558	1 juliol	32	42	
1589	19 agost	88	87	(suma obtinguda) diu 818
1589	21 setembre	82	92	
1589	30 octubre	47	37	
1589	10 novembre	6	4	(suma obtinguda) diu 6
1589	12 novembre	15	10	(suma obtinguda) diu 15

II. Morts mensulas de pesta, segons Smith

		Diu	Deu dir (sumes obtingudes a partir del Dietari)
1457	juliol	945	935
1457	octubre	326	327
1457	desembre	0	2
1515	juny	99	104
1530	març	1321	1311
1530	abril	3050	3136
1558	febrer	107	100
1589	1 juliol - 16 agost	3313	3311
1589	agost	2202	2171
1589	novembre	193	286
1589	desembre	79	78

III. Totals discrepants dels morts de pesta mensuals, segons el Dietari

		Diu	Sumes a partir del Dietari
1457	agost	928	885
1457	setembre	433	423
1558	gener	49	50
1558	febrer	96	100
1558	març	157	150
1558	maig	1291	1255
1558	juny	1518	1531
1589	1 juliol - 16 agost	3313	3311

Bibliografía

1. Manual de Novells Ardits vulgarment apellat Dietari del Antich Consell Barceloní, III, (1478-1533), Barcelona, Ajuntament, 1894, p. 418.
2. CARRERAS Y CANDI, Francesc; GUNYALONS Y BOU, Bartomeu, "Notes preliminars", en BRUNIQUER, "Rúbriques de , Ceremonial dels Magnífichs Consellers y Regiment de la ciutat de Barcelona", I, Barcelona, Ajuntament, 1912, pp. 6, 8, 12 s.
3. BRUNIQUER, op. cit., IV, 1915, pp. 319-339.
4. IDEM, I, 1912, pp. 285-324 passim.
5. IDEM, III, 1914, pp. 65-192 passim.
6. CAPMANY, Y DE MONPALAU, Antonio de: "Memorias Historicas sobre la Marina, Comercio, y Artes de la antigua ciudad de Barcelona", IV, Madrid, Junta y Consulado de Comercio de Barcelona, 1792, p. 66.
7. IDEM, p. 69.
8. VILLALBA, Joaquin de: "Epidemiologia Española, ó Historia cronologica de las pestes, contagios, epidemias y epizootias que han acaecido en España" ..., I, Madrid, Imp. de Fermin Villalpando, 1803, pp. XV s.
9. PI Y ARIMON, Andres Avelino, "Barcelona antigua y moderna", II, Barcelona, Imp. y Lib. de Tomás Gorchs, 1854, p. 418.
10. CHIA, Manuel de: "Contribución á la Epidemiologia historica de la provincia de Gerona", Gerona, Imp. y Lib. de Paciano Torres, p. 26.
11. VIÑAS Y CUSI, F.: "Datos históricos sobre las epidemias de peste ocurridas en Barcelona. Medidas adoptadas por el Consell de Cent para prevenirías y dominarías", en FERRAN, Jaime; VIÑAS Y CUSI, Federico; y GRAU, Rosendo de, "La peste bubónica, Memoria sobre la epidemia ocurrida en Porto en 1899", Barcelona, Tip. Sucesor F. Sanchez, 1907, p. 375.
12. IDEM, p. 577.
13. SMITH, Robert S., "Barcelona 'Bills of mortality' and population, 1457-1590", "The Journal of Political Economy", XLIV, nº 1, II. 1936, pp. 86-93.
14. VILAR, Pierre, "La Catalogne dans l'Espagne moderne", I, París, S.E.V.P.E.N., 1962, p. 464.

15. NADAL, Jordi, "La población española (Siglos XVI a XX)", (1966), 2ª ed., Esplugues de Llobregat, Ariel, 1971, p. 37.
16. BIRABEN, Jean-Nöel, "Les hommes et la peste en France et dans les pays européens et méditerranéens", I, ("Civilisations et Sociétés", 35), Mouton-Paris-La Haye, Ecole des Hautes Etudes en Sciences Sociales, 1975, p. 198.
17. VIÑAS Y CUSI, Frederich: "La Glánola a Barcelona, Estudi d'una de ses epidemias (1651-54)", Barcelona, Estampa de la Casa de la Caritat, 1901.
18. ROCA, Josep Mª: "Epidèmia de glánola a Barcelona (Segle XVI)" Anals de Ciències Mèdiques, Barcelona, I, II, III, IV, V. 1925
19. CARRERAS ROCA, M.: "La peste en Catalunya durante el siglo XVII" , (Medicina e Historia, XXIX), Barcelona, Publicaciones Médicas Biohorn, I. 1967.
20. MASSONS, Josep M.: "Una epidèmia gripal a Barcelona l'any 1580". Gimbernat, I, 1984 (Tercer Congrés d'Història de la Medicina Catalana, Lleida, 1981, II), pp. 150-153

RESUM

Notícies epidèmiques del "Manual de novells ardots" o "Dietari de l'antic Consell de Cent barceloní" són resumides en el capítol "Pestilencias" de les "Rúbriques de Bruniquer", el qual, traduït, fou inclòs en les "Memorias históricas" de Capmany, des d'on Villalba assimilà tals notícies en la seva "Epidemiologia Española", d'altra banda meynstingudes per Pi i Arimon. Viñas i Cusí féu un extens aplec de dades epidèmiques del "Manual", amb inclusió del quadres-resum de la cerca. Les xifres del "Dietari" foren analitzades per Smith i traduïdes gràficament per Biraben, el qual en remarcà la singularitat i importància. Per part nostra hem observat la presència d'algunes errades numèriques, en el "Dietari" i en alguns autors, i presentem un quadre-resum dels totals de morts empestats que esmena el d'altres autors. Diversos autors han estudiat determinades epidèmies a partir del "Manual" barceloní.